

УДК 376.42

К. О. Островська

## ОСОБЛИВОСТІ "Я-КОНЦЕПЦІЇ" У ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

У статті розкрито особливості "Я-концепції" у дітей з аутизмом. Показано, що за допомогою спеціально розроблених систем завдань та вправ можна розвинути у дітей з аутизмом фізичне, соціальне та інтелектуальне "Я", що є складовими "Я-концепції".

**Ключові слова:** "Я-концепція", фізичне "Я", соціальне "Я", інтелектуальне "Я", діти з аутизмом.

В статье раскрыты особенности "Я-концепции" у детей с аутизмом. Показано, что с помощью специально разработанных систем заданий и упражнений можно развивать у детей с аутизмом физическое, социальное и интеллектуальное "Я", которые являются составными "Я-концепции".

**Ключевые слова:** "Я-концепция", физическое "Я", социальное "Я", интеллектуальное "Я". дети с аутизмом.

Розвиток "Я-концепції" дитини з аутизмом є важливою складовою її загального розвитку, оскільки на її основі формується уявлення дитини про себе і про світ, дає можливість розвитку когнітивних, соціальних, фізичних та інших функцій. [3].

"Я - концепція" – це прояв самосвідомості, динамічна система уявлень людини про себе. Вона формується під впливом досвіду кожного індивіда. Ця система становить основу вищої саморегуляції людини, на базі якої вона будує свої стосунки з оточуючим її світом [1].

Самосвідомість у психологічній літературі розглядається як складне родове утворення в структурі психіки особистості, а образ "Я" – як видове. Існують такі види образів "Я": соціальне "Я", духовне "Я", фізичне "Я", інтимне "Я", сімейне "Я" тощо. На відміну від самосвідомості образ "Я", крім усвідомлених компонентів, містить несвідоме "Я" на рівні самопочуття, уявлень. Головна функція образу "Я" - забезпечити інтегрованість, цілісність, індивіда, його особистісну сутність, досягти суб'єктивної гармонійності [2].

Щодо вивчення процесу формування "Я-концепції" у дітей з розладами розвитку, то існує велика кількість досліджень, що стосуються дітей з розумовою відсталістю. Зокрема цю проблему вивчали: Л.С. Виготський, С.Я. Рубінштейн, І.А. Конєва, Ч. Б. Кожалієва, Т.А. Власова, Н.А. Грабовий, М.І. Кузьмицька та інші. Що ж стосується вивчення "Я-концепції" у дітей з розладами аутистичного спектру, то системних досліджень формування образу "Я" у таких дітей немає. До вивчення цього питання необхідно підходити комплексно. Проблема полягає у тому, що для вивчення "Я-концепції" дітей із аутизмом необхідний спеціальний методологічний підхід, оскільки в силу наявних порушень у цих дітей дослідити їхні уявлення про власне "Я" за допомогою стандартних наборів методик неможливо.

Можна виділити, кілька особливостей розвитку "Я-концепції" у дітей з розладами спектру аутизм:

- Оскільки одними з найсуттєвіших порушень у дітей з аутизмом, є порушення сенсорної сфери, то фізичне "Я" у цих дітей також формується своєрідним чином. Так, наприклад, діти з аутизмом можуть не впізнавати себе в дзеркалі, що свідчить про порушення самосприйняття та самоусвідомлення. Також діти цієї категорії часто не вживають займенника "Я", навіть при достатньому розвитку активного мовлення.

- Одним аспектом із, так званої, аутичної тріади, є комунікативні навички. Діти з аутизмом часто мають порушені функції комунікації, їм важко зав'язувати знайомства, а у дитячому віці вони не йдуть на контакти та не взаємодіють з оточуючими. Відповідно, можна судити про порушення соціального "Я", яке формується із затримкою. Соціальне "Я" у дітей з аутизмом починає формуватися спершу через спілкування з дорослими і на початках носить характер комунікації заради задоволення потреб. Розвиток соціального "Я" може бути ще більш сповільненим у випадку, коли дорослі також зводять спілкування із дитиною до рівня задоволення її фізіологічних потреб. Внаслідок порушень у сфері наслідування дитина може так і не ініціювати соціальної взаємодії. Тому важливою є постійна ініціація соціальних взаємозв'язків дорослими із дитиною. Пізніше ця соціальна взаємодія може розвиватися у стосунках з іншими дітьми.

- Духовне "Я", інтимне "Я" та інші більш абстрактні складові "Я-концепції" для дітей із розладами спектру аутизму є доступними незначною мірою, оскільки при аутизмі одним із важливих порушень є нездатність сприймати абстрактні речі, тому такі діти не можуть усвідомлювати своєї духовності, усвідомлювати себе в майбутньому чи в минулому часі.

Отже, при вивченні формування "Я-концепції" у дітей з розладами спектру аутизму, слід в першу чергу звертати увагу на формування

їхнього фізичного "Я" та соціального "Я", оскільки лише при максимальному формуванні цих складових їхньої "Я-концепції" можливий подальший її розвиток.

**У нашому дослідженні було поставлено за мету визначити фактори, що є найбільш впливовими у розвитку самоусвідомлення дитини з аутизмом.**

Досліджувались дві групи дітей: 1) діти з аутизмом, віком від шести до десяти років, які навчаються у загальноосвітній школі-інтернаті для дітей з важкими вадами мовлення, а також діти, які відвідують Львівський центр підтримки дітей із загальними розладами розвитку "Відкрите серце" (16 дітей); 2) діти, з різним ступенем вираженості розумової відсталості, віком від семи до чотирнадцяти років, які також навчаються у загальноосвітній школі-інтернаті для дітей з важкими вадами мовлення (14 дітей).

Для реалізації дослідження були використані такі методики: шкала тестів розумового розвитку А.Біне – Т. Сімона; нейропсихологічна діагностика А.Р. Лурії; шкала оцінювання проявів дитячого аутизму CARS; методика "Психолого – освітній профіль" РЕР – R.

Використані методики за наявності шкал когнітивного, фізичного та соціального розвитку дають можливість зробити висновки про рівень розвитку дітей двох досліджуваних груп, в результаті чого, ми можемо аналізувати рівень сформованості уявлень про себе у дітей цих двох груп.

Зокрема, методика РЕР – R дає нам змогу зробити висновки про: 1) розвиток фізичного "Я" – на основі таких шкал: дрібна моторика, велика моторика, зорово-рухова координація; 2) розвиток соціального "Я" – на основі шкал: комунікація і активна мова, реакція на подразники, нав'язування контактів та емоційні реакції, гра та зацікавленість предметами; 3) розвиток інтелектуального "Я" – на основі шкал: перцепція, наслідування, пізнавальні дії.

За допомогою шкали інтелектуального розвитку А. Біне – Т. Сімона, визначаємо залежність формування "Я-концепції" від рівня інтелектуального розвитку, а також порівнюємо ці показники у двох групах.

Нейропсихологічне дослідження дає нам можливість оцінити рівень сформованості соціального "Я" (шкала загальної характеристики), фізичного "Я" (дослідження рухів і дій) та когнітивного "Я" (дослідження гностичних функцій).

Методика CARS дає можливість порівняти рівні аутизму у дітей з обох груп і зробити висновки про вплив рівня аутизму на розвиток "Я-концепції".

Провівши дослідження за методикою А.Біне – Т. Сімона, з метою визначення рівня психічного розвитку досліджуваних нами дітей з аутизмом та розумовою відсталістю, ми отримали такі результати: у

більшості дітей з аутизмом середні показники психічного розвитку були нижчими від біологічного віку в межах від 4 місяців до 12 років і 10 місяців. При цьому варто взяти до уваги, що особливістю дизонтогенезу при аутизмі є спотворений психічний розвиток (за класифікацією Лебединського). Це означає, що за деякими параметрами розвитку у дітей з аутизмом наявні як акселеративні зони розвитку, так і зони ретардації.

У дітей з розумовою відсталістю середні показники психічного розвитку були нижчими від біологічного віку в межах від 2 років 9 місяців до 6 років 9 місяців. При розумовій відсталості за класифікацією Лебединського дизонтогенез носить характер недорозвитку з переважаючими процесами ретардації за всіма параметрами психічного розвитку.

Цікавим виявився факт щодо показників рівня аутизму. Ми досліджували рівень аутизму за методикою CARS як у дітей з аутизмом, так і у дітей з розумовою відсталістю. Внаслідок дослідження ми отримали такі результати: із всіх досліджуваних нами дітей 57% показали низький рівень аутизму, 40% - середній і 3% – високий (див. Рис. 1).

Серед дітей з аутизмом було виявлено 69% таких, що мають середній рівень аутизму, 25% – низький рівень аутизму (зазвичай це діти, які вже проходили індивідуальні програми абілітації), 6% дітей із високим рівнем аутизму (див. Рис. 2).

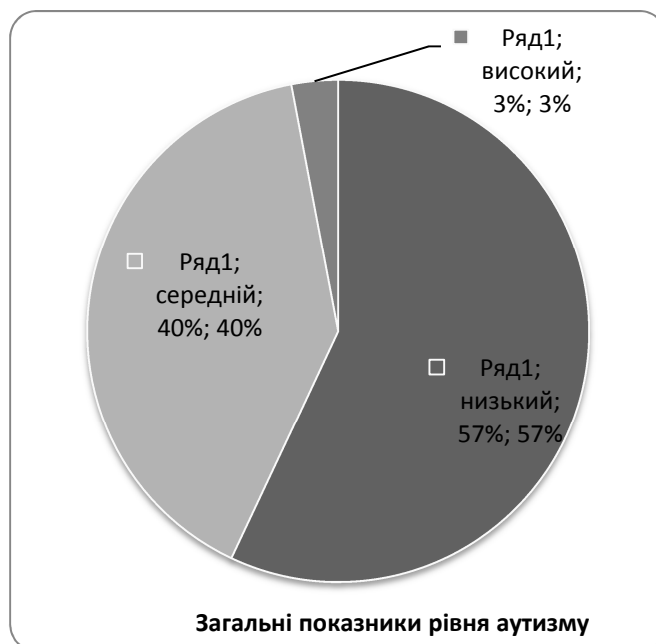


Рис. 1. Загальні показники рівня аутизму



Рис. 2. Показники рівня аутизму в групі досліджуваних з діагнозом аутизм.

Серед дітей з розумовою відсталістю було виявлено 97% таких, що мають низький рівень аутизму, 3% дітей із середнім рівнем аутизму (див. Рис. 3).



Рис. 3. Показники рівня аутизму у досліджуваних із розумовою відсталістю.

Такі результати дослідження дають нам підставу припускати, що: 1) когнітивний розвиток дітей з аутизмом є вищим, ніж у дітей з розумовою відсталістю, що є наслідком наявності великої кількості у спотвореному дизонтогенезі зон з акселеративним та нормальним рівнем розвитку у дітей із аутизмом; 2) аутистичність на рівні симптоматики може бути притаманна дітям з іншими нозологіями, зокрема, з розумовою відсталістю.

Ми провели статистичну обробку даних за допомогою кореляції Спірмана та критерію Стьюдента для вибірок, які репрезентують дві різні генеральні сукупності.

Було виявлено, що існують зворотні кореляційні зв'язки між рівнем аутизму та такими сферами, як пізнавальна діяльність, гра та зацікавлення предметами, перцепція, нав'язування контактів, мова та загальний рівень розвитку за PEP-R.

Важливим є виявлений нами зворотній кореляційний зв'язок між рівнем розвитку мови та результатами нейропсихологічного обстеження рухів і дій. Такий зв'язок говорить про те, що чим краще у дитини розвинена мова, тим кращі результати дослідження рухів і дій, відповідно краще розвинене "Я-фізичне". Такий результат може виникати не лише внаслідок відповідного розвитку вищих психічних функцій, але й тому, що дитина краще може висловити і зрозуміти тілесні переживання, а відтак і усвідомити своє власне тіло.

Також наявні кореляційні зв'язки між сферою налагодження контактів та таким сферами, як загальна характеристика нейропсихологічного дослідження, гнозис, дослідження рухів і дій, рівень аутизму та рівень інтелектуального розвитку за шкалою Біне-Сімона. Отже, якщо розвивати у дитини з аутизмом усі вище названі фактори, то відповідно дитина зможе краще налагоджувати соціальні взаємозв'язки і, відповідно формуватиметься "Я-соціальне".

Внаслідок опрацювання даних за критерієм Стьюдента ми отримали такі результати:

1. Характеристика "нав'язування контактів та емоційні реакції" є краще розвинутою у дітей із розумовою відсталістю ( $T=9,071$ ), ніж у групі дітей із діагнозом аутизм ( $T=6,437$ ), при рівні значущості  $p=0,008$  (за методикою PEP – R).
2. Характеристика "Гра і зацікавлення предметами" краще розвинена у групі дітей з розумовою відсталістю ( $T=6,500$ ), ніж у групі дітей з аутизмом ( $T=4,500$ ), при рівні значущості  $p=0,011$  (за методикою PEP – R).
3. Мова є значно краще розвинена у дітей з розумовою відсталістю ( $T = 5,357$ ), ніж у дітей з аутизмом ( $T = 2,250$ ), при рівні значущості  $p=0,015$  (за методикою PEP – R).
4. Здатність до пізнавальної діяльності є краще розвинутою у дітей з розумовою відсталістю ( $T=19,214$ ), ніж у дітей з аутизмом ( $T= 12,500$ ), при рівні значущості  $p=0,002$  (за методикою PEP – R).
5. Розвиток комунікації та активної мови у дітей з розумовою відсталістю є вищим ( $T = 12,285$ ), ніж у дітей з аутизмом ( $T= 5,250$ ), при рівні значущості  $p = 0,014$  (за методикою PEP – R).
6. Загальна характеристика дитини у нейропсихологічному дослідженні є кращою у дітей з аутизмом ( $T = 1,726$ ), ніж у

дітей з розумовою відсталістю ( $T = 1,125$ ), при рівні значущості  $p = 0,032$  (за нейропсихологічним дослідженням).

7. Рівень аутизму за методикою CARS у дітей з аутизмом є вищим ( $T=30,500$ ), ніж у дітей з розумовою відсталістю ( $T= 23,535$ ), при рівні значущості  $p= 0,000013$ .
8. Рівень інтелектуального розвитку за методикою Біне -Сімона є вищим у дітей з розумовою відсталістю ( $T= 55,571$ ), ніж у дітей з аутизмом ( $T = 38,562$ ), при рівні значущості  $p= 0,011$ .

В результаті дослідження ми побачили, що рівень аутизму у дітей з діагнозом аутизм є вищим, ніж у дітей з розумовою відсталістю, але діти з розумовою відсталістю також мають наявний певний рівень аутизму, що свідчить про наявність у них симптомів аутичного спектру. Відтак можна говорити не лише про діагноз аутизм, але й про "аутичність" дітей із іншими нозологіями на симптоматичному рівні.

Показники загальної характеристики у дітей із діагнозом аутизм у нейропсихологічному дослідження є нижчими, ніж у дітей із розумовою відсталістю. Беручи до уваги кореляційні зв'язки шкали загальної характеристики із такими шкалами методики PEP – R, як комунікація і активна мова, реакція на подразники, нав'язування контактів та емоційні реакції, гра та зацікавленість предметами, а саме ці шкали ми визначили як такі, що впливають на формування соціального "Я", то можна зробити висновок, що сформованість соціального "Я" у дітей з аутизмом є на нижчому рівні, ніж у дітей з розумовою відсталістю. Проте, ці чинники можна розвивати за допомогою спеціально розроблених комплексів завдань і вправ, внаслідок чого є ймовірність розвитку і соціального "Я".

Також наявні прямі кореляційні зв'язки між показниками загальної характеристики функціонального розвитку дитини та рівнем аутизму, що свідчить про те, чим нижчий рівень аутизму, тим більш соціально адаптованою і розвиненою є дитина.

Показники нейропсихологічного дослідження рухів і дій у двох групах статистично не відрізняються, що свідчить про те, що рівень сформованості фізичного "Я" у дітей з аутизмом та у дітей з розумовою мало відрізняються. Проте, наявний зворотній кореляційний зв'язок між рівнем інтелектуального розвитку та показниками дослідження рухів і дій, з чого можемо зробити висновок, що, чим вищий інтелектуальний розвиток, тим краще розвинена сфера рухів і дій, і навпаки. Отже, при розвитку фізичного "Я" дитини, піднімається її інтелектуальний рівень. Це може бути пов'язано з тим, при усвідомленні свого тіла, його меж та можливостей функціонування, дитина може краще сприймати й оточуючий світ, відповідно розвиватись інтелектуально.

Показники гнозису за нейропсихологічним дослідженням мають зворотні кореляційні зв'язки із такими шкалами методики PEP –R, як

розвиток мови, наслідування та комунікація. Ці показники формують інтелектуальне "Я", відповідно можемо зробити висновок, що при розвитку цих характеристик можемо також формувати інтелектуальне "Я".

Таким чином, ми визначили характеристики, за допомогою яких можемо визначити рівень сформованості інтелектуального, фізичного та соціального "Я", а також визначили шкали у методиці РЕР – R, які можна розвивати за допомогою спеціального набору вправ та завдань і таким чином розвивати самоусвідомлення дитини та формувати її "Я-концепцію".

#### **Список використаних джерел:**

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Наука, 1995. – 346 с.
2. Никитин В. Н. Психология телесного сознания. – М.: Алетея, 1998. – 225 с.
3. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 178 с.

In the paper peculiarities of "I-conception" of children with autism have been developed. It was shown that due to specially elaborated system of tasks and exercises one can develop physical, social, and intellectual "I" for children with autism, which are components of "I-conception".

**Keywords:** "I-conception", physical "I", social "I", intellectual "I", children with autism.

*Отримано 24.2.2012*

**УДК 37.013.42-053.2-056.24**

*Ю.М. Полулященко*

### **МЕТОДИКА ФІЗКУЛЬТУРНО-ОЗДОРОВЧИХ ЗАНЯТЬ З ІНВАЛІДАМИ РІЗНИХ НОЗОЛОГІЧНИХ ГРУП**

У статті розглядаються питання соціальної адаптації та самореалізації особистості людей з обмеженими можливостями засобами фізичної культури і спорту.

**Ключові слова:** психофізична реабілітація, соціальна адаптація, інклюзія, інтеграція, медико-психолого-педагогічний супровід.